

تفاوت شرایط تحقق مسئولیت ضامنان و ظهرنویسان اسناد تجاری

(نقد و بررسی دادنامه شماره ۱۲۰۸ مورخ ۸۶/۹/۱۳ شعبه ۱۵)

دادگاه تجدید نظر استان تهران - پرونده کلاسه ۱۰۵۹/۱۵/۸۶

یوسف درویشی هویدا^۱

چکیده

کلیه امضاء کنندگان اسناد تجاری که به عنوان صادر کننده، ضامن و یا ظهرنویس (و نیز برات گیر در برات) در جریان حیات سند تجاری یعنی از زمان صدور سند تجاری تا پرداخت آن، در سند تجاری نقش ایفا می کنند در مقابل دارنده سند تجاری مسئولیت دارند. هر چند وجود مسئولیت تضامنی در اسناد تجاری به دارنده سند تجاری اختیار می دهد که در صورت عدم پرداخت سند تجاری در سررسید آن، علیه کلیه ی امضاء کنندگان سند یا بعضی از آنان به ترتیب مورد انتخاب خود طرح دعوا کند اما در عین حال باید توجه داشت که شرایط تحقق مسئولیت مسئولان پرداخت اسناد تجاری یکسان نیست. به ویژه در مورد ضامن و ظهرنویس سند تجاری، توجه به وجود شرایط تحقق مسئولیت آنان و به طور خاص رعایت مهلت های اقدام قانونی (مهلت اعتراض عدم تأدیبه یا واخواست در مورد سفته و یا گواهی عدم پرداخت در مورد چک و نیز مهلت های طرح دعوا) اهمیت خاصی پیدا می کند. با این حال گاه در رویه قضایی ما تفاوت شرایط تحقق مسئولیت ضامن (ضامن صادر کننده) و ظهرنویس سند تجاری مورد توجه قرار نمی گیرد. رأی مورد نقد یکی از این آراء است که با تعمیم شرایط و مهلت های تحقق مسئولیت ظهرنویس چک به ضامن صادر کننده چک، رأی دادگاه بدوی را که به درستی صادر شده بوده است نقض نموده است.

واژگان کلیدی: ضامن، ظهرنویس، صادر کننده، چک، سفته

مقدمه

اسناد تجاری به عنوان اسنادی که در میان بازرگانان و نیز اشخاص عادی و غیر تاجر بسیار مورد استفاده قرار می گیرند اسنادی هستند که بیانگر مبلغی پول با سررسید مشخص بوده و دارای امتیازات خاص و قواعد ویژه می باشند. این اسناد به دارنده حق می دهد که مبلغ مندرج در سند را در

^۱ نویسنده ی مسئول - استادیار گروه فقه و حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

سر رسید آن از متعهد و در صورت عدم پرداخت از مسئولان پرداخت سند تجاری دریافت نماید.^۲ هر چند نویسندگان حقوقی در آثار و تألیفات خود، مصداق های یکسانی را در مورد مصداق اسناد تجاری ذکر نکرده اند همگی بر این موضوع اتفاق نظر دارند که اسناد تجاری در مفهوم خاص خود، سه سند رایج و شناخته شده چک، سفته و برات در بر می گیرد.^۳

قابلیت نقل و انتقال ساده اسناد تجاری، به عنوان یکی از اوصاف اصلی اسناد تجاری و نیز به عنوان یکی از امتیازات مهم این اسناد به دارنده سند تجاری اجاره می دهد^۴ که سند تجاری را از طریق «ظهنویسی» به شخص دیگر منتقل سازد.^۵ همین طور، دارنده جدید یا دارندگان بعدی نیز با استفاده از همین اختیار می توانند سند تجاری را به دیگران منتقل سازند. همچنین ممکن است شخص یا اشخاصی به عنوان ضامن صادرکننده سند تجاری یا ضامن هر یک از ظهنویسان، پرداخت وجه سند تجاری را در سر رسید آن ضمانت کنند.^۶ بدینسان در کنار «صدور» سند تجاری به عنوان عمل اصلی که در تمامی اسناد تجاری لزوماً وجود دارد و در کنار «قبولی» به عنوان عملی که تنها در برات، امکان تحقق دارد، «ظهنویسی» و «ضمانت» دو عمل حقوقی هستند که گاه در جریان حیات اسناد تجاری یعنی از زمان صدور سند تا پرداخت وجه سند در سر رسید آن، ممکن است در سند تجاری ظاهر شوند.^۷

هر یک از امضاء کنندگان اسناد تجاری اعم از اینکه به عنوان صادر کننده، ضامن و یا ظهن نویس سند تجاری (و نیز برات گیر در برات) سند تجاری را امضا کرده باشند در صورت عدم پرداخت سند تجاری در سر رسید آن، در مقابل دارنده سند، تعهد پرداخت دارند. اما نکته مهمی که در این میان باید بدان توجه داشت یکسان نبودن دامنه و شرایط مسئولیت امضاء کنندگان سند تجاری است. از لحاظ عملی و در پرونده های قضایی، به ویژه این موضوع در مورد ضامن و ظهن نویس سند تجاری نمود پیدا می کند. در موارد زیادی ممکن است در کنار صادر کننده سند تجاری، ضامن نیز مسئولیت پرداخت داشته باشند اما ظهن نویس سند تجاری در همین پرونده، به لحاظ عدم اقدام لازم در مهلت قانونی از سوی دارنده، فاقد مسئولیت باشد و در موارد خاصی نیز عکس این قضیه صادق باشد.

با این حال گاه در آرای مراجع قضایی ما، تفاوت شرایط تحقق مسئولیت امضاء کنندگان اسناد تجاری و به طور خاص ضامنان و ظهنویسان اسناد تجاری در نظر گرفته نمی شود و استنباط ناصحیح قاضی، صدور رأی خلاف قانون را رقم می زند.

^۲. ستوده تهرانی، حسن، (۱۳۸۷). **حقوق تجارت**، جلد سوم، نشر دادگستر، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۲۰؛ اخلاقی، بهروز، **تقریبات درس حقوق تجارت ۳**؛ اسناد تجاری، دوره لیسانس دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، سال تحصیلی ۶۷-۱۳۶۶، ص ۳۰؛ صفری، محمد، **حقوق بازرگانی اسناد**، نشر شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجم، ص ۲۰.

^۳. اخلاقی، بهروز، (۱۳۷۴). منبع قبلی، ص ۲۹؛ ستوده تهرانی، حسن، منبع قبلی، ص ۱۳؛ خزاعی، حسین، **حقوق تجارت**، جلد سوم؛ اسناد تجاری، نشر قانون، چاپ اول، ۱۳۸۵، ص ۲۶ و ۲۷؛ اسکینی، ربیعا، **حقوق تجارت؛ برات سفته قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک**، انتشارات سمت، چاپ دوم، ص ۵.

^۴. بعضی از نویسندگان حقوقی با برجسته نمودن قابلیت نقل و انتقال ساده اسناد تجاری و قابلیت جایگزینی این اسناد به جای پول، عنوان «اسناد جانشین پول» را به جای اسناد تجاری به کار برده اند؛ دکتر کوروش کاویانی، **حقوق اسناد تجاری**، نشر میزان، چاپ سوم، ۱۳۸۹، ص ۱۸ و ۱۹؛ بعضی دیگر، اسناد تجاری را با عنوان «اسناد قابل انتقال» (Negotiable instruments) توصیف نموده اند:

Dudly Richardson, A guide to negotiable instruments, 6e^{ed}, butter worth, London, 1980, p.3; Michael furnmston and jason chauuah, commercial and consumer law, longman, England, first published, 2010, p.334.

^۵.ChristainGavalda,droit commercial; cheques et effets de commerce, hemis, paris, 1978, p.17; Georges Repert, droit commercial, 9e^{ed}, L.G.D.J, paris, 1982, p.154; Roblot, Ren^g, les effets de commerce, editionsirey, paris, 1975, p.2.

^۶. قلی کاتبی، حسین، (۱۳۸۱). **حقوق تجارت**، انتشارات گنج دانش چاپ دوازدهم، ۱۳۷۸، ص ۲۰۲، سید علی سید احمد سجادی، «**تضامن در اسناد تجاری**»، مجله مجتمع آموزش عالی قم، سال چهارم، شماره چهاردهم، ص ۹۰.

^۷. البته باید توجه داشت که هر یک از اعمال فوق یعنی صدور سند تجاری، ظهن نویسی و ضمانت ممکن است از طریق اعطای نمایندگی صورت گیرد و نماینده با دارا بودن اختیار نمایندگی از طرف شخص دیگر اقدام به امضاء در چک، سفته یا برات نماید: نیک فرجام، کمال، «**مطالعه تطبیقی نمایندگی در امضای اسناد تجاری (برات، سفته و چک)**»، فصلنامه دیدگاه های حقوقی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، سال هجدهم، شماره ۶۲، ص ۱۷۹.

این موضوع قابل ذکر است که به لحاظ تفاوت شرایط تحقق مسئولیت ضامن و ظهر نویس سند تجاری و تفاوت مهلت های طرح دعوا علیه امضاء کنندگان مزبور، لازم است که در ابتدا مشخص گردد که آیا امضای پشت سند به عنوان ضمانت صورت گرفته است یا به عنوان ظهر نویسی. در صورتی که امضای پشت سند فاقد هرگونه تصریح خاص باشد که ظهر نویس یا ضامن بودن امضاء کننده را نشان دهد نظر یکسانی در مورد دلالت امضای صرف به عنوان ظهر نویسی یا ضمانت وجود ندارد. عده‌ای از نویسندگان امضاء های صرف پشت سند تجاری را دلیل ضمانت دانسته‌اند^۸ و دسته‌ای دیگر امضاهای مزبور را حاکی از ظهر نویسی می‌دانند^۹ به هر حال اگر اصولاً امضای صرف در پشت سند تجاری را دلالت بر ظهر نویسی نیز بدانیم چنانچه خلاف آن توسط امضاء کننده یا دارنده‌ی سند به اثبات برسد یا ظاهری خلاف اصل مزبور وجود داشته باشد باید امضاء کننده را ضامن بدانیم نه ظهر نویس سند تجاری. مانند اینکه اگر در پشت سفته یا چک در وجه حامل امضای فاقد هرگونه تصریح وجود داشته باشد چنین امضایی را باید ناشی از ضمانت امضاء کننده دانست و نه ظهر نویسی وی، چرا که چنین سندی با قبض و اقباض منتقل می‌گردد. همچنان که در ادامه خواهیم دید در رأی مورد نقد دادگاه تجدید نظر استان با وجود توصیف امضاء کننده ی پشت سند به عنوان ضامن، شرایط تحقق مسئولیت ظهر نویس سند تجاری (چک) را بر صادر کننده حاکم نموده است.

در این مقاله، ابتدا متن آرای دادگاه بدوی و دادگاه تجدید نظر استان نقل می‌شود و سپس با هدف نقد رأی دادگاه تجدید نظر، ضمن بحث حول محور مسئولیت امضاءکنندگان اسناد تجاری، برداشت ناصواب قضات دادگاه تجدید نظر استان را در صدور رأی مورد نقد، بیان خواهیم کرد.

رأی دادگاه

در خصوص دعوی آقای به طرفیت به خواسته مطالبه مبلغ سی میلیون ریال و هزینه دادرسی و خسارت تأخیر تأدیه موضوع یک فقره چک به شماره ۶۶۰۰۷۱ در تاریخ ۸۲/۱۲/۲۵ بانک ملت شعبه با این توضیح که خواهان بیان نموده است: «چک مذکور را آقای صادر و آقای نیز با امضا ظهر آن را ضمانت نموده است، تقاضای محکومیت تضامنی نامبردگان را دارم.» خواننده ردیف اول امضای ظهر چک را قبول داشته و اظهار داشته پانصد هزار تومان را به خواهان داده است خواهان در پاسخ اظهارات خواننده ردیف اول اظهار داشته که من اظهارات وی را قبول دارم مابقی طلب بنده دو میلیون و یکصد هزار تومان می‌باشد. بنابراین با توجه به مراتب فوق و محتویات پرونده اولاً: کپی مصدق ظهر چک مورد دادخواست و گواهی عدم پرداخت آن؛ ثانیاً: اظهارات در تاریخ ۸۵/۴/۶ خواننده ردیف اول در جهت قبول داشتن امضای ظهر چک؛ ثالثاً: این که خواننده ردیف دوم با وجود ابلاغ از طریق جراید در جلسه دادگاه حاضر نشده و هیچ گونه دفاعی از خود به عمل نیاورده است. بنابراین دادگاه دعوی خواهان را وارد دانسته و به استناد مواد ۱۹۸، ۵۱۹ قانون آیین دادرسی مدنی و ۳۱۴ و ۲۴۹ قانون تجارت و تبصره الحاقی به ماده دو قانون صدور چک مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام حکم به محکومیت خواندگان به طور تضامنی به پرداخت مبلغ دو میلیون و یکصد هزار تومان بابت اصل خواسته و خسارت تأخیر تأدیه از زمان صدور چک تا زمان وصول آن بر اساس شاخص اعلامی از طرف بانک مرکزی و همچنین مبلغ سی و هفت هزار تومان بابت هزینه دادرسی در حق خواهان صادر و اعلام می‌دارد. در خصوص ما به التفاوت خواسته خواهان و همچنین هزینه دادرسی با توجه به اینکه خواهان طی صورتجلسه در تاریخ ۸۵/۴/۶ اظهار داشته است که باقی طلب وی دو میلیون و یکصد هزار تومان می‌باشد.

^۸. ستوده تهرانی، حسن، (۱۳۷۴). حقوق تجارت، جلد سوم، نشر دادگستر، چاپ اول.

^۹. اسکینی، ربیعا، (۱۳۹۰). حقوق تجارت، برات سفته قبض انبار اسناد در وجه حامل و چک، انتشارات سمت، چاپ دوم، ۱۳۷۴.

^{۱۱}. نیک‌فرجام، کمال، مطالعه تطبیقی نمایندگی در امضای اسناد تجاری (برات، سفته و چک)، فصلنامه دیدگاه حقوقی، شماره ۱۳.

دادگاه دعوی وی را غیر ثابت و به استناد ماده ۱۹۷ قانون آیین دادرسی مدنی حکم به بطلان آن صادر و اعلام می‌دارد. رأی صادره در خصوص خواننده ردیف اول و خواهان حضوری و ظرف مدت بیست روز پس از ابلاغ قابل تجدید نظرخواهی در دادگاه های تجدید نظر استان و نسبت به خواننده ردیف دوم غیابی و ظرف مدت بیست روز پس از ابلاغ قابل واخواهی در همین شعبه است.

رئیس شعبه ۱۸ دادگاه عمومی حقوقی کرج

....

متن رأی دادگاه تجدید نظر (دادنامه شماره ۱۲۰۸ مورخ ۱۳۸۶/۱/۱۳ شعبه ۱۵ دادگاه تجدید نظر استان تهران)

در خصوص دادخواست تجدید نظر خواهی آقای ... به طرفیت آقای ... از رأی شماره ۵۸۲ در تاریخ ۸۵/۵/۲۴ شعبه ۱۸ دادگاه عمومی حقوقی کرج در قسمتی که حکم به محکومیت تجدیدنظر خواه به پرداخت مبلغ دو میلیون و یکصد هزار تومان بابت وجه یک فقره چک بلامحل به شماره ۶۶۰۰۷۱ در تاریخ ۸۲/۱۲/۲۵ بانک ملت شعبه ... بابت اصل خواسته به اضافه مبلغ سی و هفت هزار تومان هزینه دادرسی با لحاظ خسارت تأخیر تأدیه بر مبنای نرخ تورم به نحو تضامن با محکوم علیه دیگر دادنامه در حق تجدید نظر خوانده صادر گردیده است، با توجه به محتویات پرونده، تجدیدنظر خواه با امضا ظهر چک تضمین پرداخت را از صادر کننده تضمین نموده است نظر به این که چک در تهران صادر و محل تأدیه نیز تهران است و تجدید نظر خواه طرف پانزده روز موضوع ماده ۳۱۵ قانون تجارت وجه آن را مطالبه نموده دیگر دعوی دارنده علیه ظهرنویس مسموع نیست. بنابراین دادگاه با وارد تشخیص دادن ایراد و اعتراض تجدیدنظر خواه به دلایل پیش گفته شده با نقض دادنامه تجدید نظر خواسته در قسمت مورد اعتراض قرار رد دعوی خواهان نخستین به طرفیت آقای ... را صادر و اعلام می‌نماید. این رأی طبق ماده ۳۶۵ قانون آیین دادرسی مدنی قطعی است.

مستشاران شعبه ۱۵ دادگاه تجدید نظر استان تهران

۱- امتیاز مسؤلیت تضامنی امضاکنندگان اسناد تجاری

اصل یکی از مزایای مهم اسناد تجاری، پیش بینی مسئولیت تضامنی امضاء کنندگان این اسناد در مقابل دارنده ی سند تجاری است. دارنده سند تجاری در صورت عدم وصول وجه سند در سر رسید آن، می تواند با رعایت تشریفات و مهلت های قانونی، به دلخواه خود به هر یک از امضاء کنندگان سند تجاری مراجعه کند یا جمعاً علیه همه آنها اقامه ی دعوا نماید و پرداخت وجه سند را از آنان مطالبه نماید.

وجود مسئولیت تضامنی در اسناد تجاری مزیت بسیار مهمی به شمار می آید. زیرا در حقوق ما، اصل بر مسئولیت مشترک (نسبی) یا غیر تضامنی است و مسئولیت تضامنی جنبه ی استثنایی دارد^{۱۱}.

اصل مسئولیت تضامنی در اسناد تجاری در ماده ۲۴۹ قانون تجارت بیان شده است. به موجب این ماده: «برات دهنده، کسی که برات را قبول کرده و ظهر نویسها در مقابل دارنده برات، مسئولی تضامنی دارند دارنده برات در صورت عدم تأدیه و اعتراض به هر یک از آنها که بخواهد منفرداً یا به چند نفر یا به تمام آنها مجتمعاً رجوع نماید. همین حق را هر یک از ظهر نویس ها نسبت به برات دهنده و ظهر نویس های ماقبل خود دارد. اقامه ی دعوا بر علیه یک یا چند نفر از مسئولین موجب اسقاط حق رجوع به سایر مسئولین برات نیست. اقامه کننده دعوی ملزم نیست ترتیب ظهر نویسی را از حیث تاریخ رعایت کند. ضامنی که ضمانت برات دهنده یا محال علیه یا ظهر نویسی را کرده فقط با کسی مسئولیت دارد که از او ضمانت نموده است».

مسئولیت تضامنی در اسناد تجاری که در ماده مزبور و در فصل مربوط به برات بیان شده است طبق ماده ۳۰۹ و ۳۱۴ قانون تجارت در مورد سفته و چک نیز حاکم خواهد بود.

مسئولان پرداخت اسناد تجاری که در مقابل دارنده ی سند تجاری مسئولیت تضامنی دارند صادر کننده سند تجاری، ظهر نویس و ضامن می باشند^{۱۲}. به طور خلاصه می توان گفت که صادر کننده، شخصی است که سند تجاری را صادر می کند و در سفته و چک، متعهد اصلی و واقعی سند تجاری است. ظهر نویس نیز دارنده سند تجاری است که سند را با امضاء در ظهر آن به دیگران منتقل می سازد. سند تجاری ممکن است در طول حیات خود یک یا چند بار مورد ظهر نویسی (نقل و انتقال) قرار گیرد. ضامن نیز شخصی است که از صادر کننده یا از هر یک از ظهر نویسان ضمانت می کند.

بدینسان هر یک از اشخاصی که به عنوان صادر کننده، ضامن و یا ظهر نویس با امضای خود در سند تجاری نقش دارند در صورت عدم پرداخت وجه سند تجاری در سر رسید، در مقابل دارنده سند مسئولیت پرداخت دارند. این امتیاز قانونی که اعتبار اسناد تجاری را افزایش داده است هم امکان طرح دعوا علیه کلیه امضاء کنندگان و هم اختیار گزینش از میان امضاء کنندگان سند تجاری را به دارنده سند تجاری اعطا می نماید و وی می تواند به ترتیب دلخواه خود تا وصول کامل وجه سند تجاری علیه امضاء کنندگان سند تجاری اقدام قانونی به عمل آورد.

^{۱۱} کاتوزیان، ناصر، (۱۳۷۹)، **حقوق مدنی؛ نظریه عمومی تعهدات**، نشر دادگستر، چاپ اول، ص ۲۷؛ خزاعی، حسین، منع قبلی، ص ۳۳.

^{۱۲} در برات، اگر برات گیر، برات را قبول کرده باشد وی نیز به مسئولان پرداخت سند تجاری اضافه می شود.

۲- تفاوت شرایط تحقق مسئولیت امضاکنندگان با لزوم رعایت اقدام و مهلت‌های قانونی از سوی دارنده سند

درست است که در صورت عدم پرداخت سند تجاری در سررسید آن، دارنده می‌تواند به ترتیب دلخواه خود علیه همه یا هر یک از امضا کنندگان اسناد تجاری که با عنوان صادر کننده، ظهر نویس یا ضامن سند اقدام به امضا در سند تجاری نموده‌اند طرح دعوا نماید اما این اختیار منوط به انجام اقدام به موقع قانونی و رعایت مهلت‌های مندرج در قانون است.

با توجه به مواد ۲۷۴ به بعد قانون تجارت^{۱۳} که حقوق و وظایف دارنده برات را بیان می‌نماید باید گفت که منظور از اقدام به موقع قانونی و رعایت مهلت‌های قانونی دو موضوع می‌باشد: ۱- اعتراض عدم تأدیه^{۱۴} ظرف مهلت قانونی ۲- طرح دعوا ظرف مهلت قانونی. با توجه به اینکه، برات در تجارت داخلی ما، به سندی متروک تبدیل گردیده است و طبیعتاً رویه قضایی ما نیز مجالی جهت برخورد با مسائل خاص آن پیدا نمی‌کند شرایط تحقق مسئولیت امضا کنندگان چک و سفته یعنی صادر کننده، ظهرنویس و ضامن این دو سند را به طور جداگانه مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

الف) شرایط تحقق مسئولیت صادر کننده چک و سفته

صادر کننده چک و سفته مدیون واقعی و اصلی سند تجارت است. بنابراین به طور منطقی نباید طرح دعوا را علیه صادر کننده تابع شرط و مهلت خاصی بدانیم. تنها تفاوت مهمی که در این میان در مورد طرح دعوا علیه صادر کننده چک و سفته وجود دارد این است چون در چک، صادر کننده به شخص دیگر یعنی محال علیه که در اغلب موارد بانک است^{۱۵} دستور پرداخت وجه چک را صادر می‌کند عدم پرداخت وجه آن پس از رسیدن سررسید باید از سوی محال علیه (بانک) مورد تأیید قرار گیرد. اما این امر یعنی صدور گواهی نامه عدم پرداخت و نیز طرح دعوا پس از آن تابع مهلت خاصی نیست. اما در مورد سفته، که ماهیت آن به جای اینکه مبین «دستور پرداخت» از سوی صادر کننده باشد دربردارنده «تعهد پرداخت» از طرف صادر کننده است غیر از جاری نبودن هیچ مهلت خاصی، نیاز به تأیید مورد اشاره در چک ندارد و دارنده سفته با صدور سفته از سوی صادر کننده، و تنها با استناد به همین سند می‌تواند پس از رسیدن موعد پرداخت، در هر زمانی علیه صادر کننده طرح دعوا کند.

^{۱۳}. ماده ۲۸۴ و ۲۸۵ قانون تجارت به ارسال اظهارنامه رسمی یا نامه سفارشی دو قبضه ظرف ده روز از تاریخ اعتراض عدم تأدیه اشاره می‌کند. با توجه به اختلاف نظر دادگاه‌های حقوقی در خصوص اینکه آیا عدم ارسال اظهارنامه یا نامه سفارشی مورد اشاره به حق طرح دعوا علیه ظهرنویس سند تجاری خللی وارد می‌کند یا خیر، هیأت عمومی دیوان عالی کشور در رأی وحدت رویه شماره ۱۲ مورخ ۱۳۴۱/۷/۱۱ اعلام نمود که عدم ارسال اظهارنامه رسمی یا نامه سفارشی دو قبضه خللی به حق طرح دعوا علیه ظهرنویس وارد نمی‌کند و شرط استفاده از امتیازات مسئولیت تضامنی ارسال اظهارنامه یا نامه سفارشی دو قبضه نمی‌باشد. در نتیجه باید گفت که در استنتاج قواعد مربوط به مسئولیت تضامنی امضاکنندگان سند تجاری، علاوه بر مواد قانونی آرای وحدت رویه نیز نقش مهمی دارند. (غیر از رأی یاد شده، باید به رأی وحدت رویه هیأت عمومی دیوان عالی کشور به شماره ۵۳۶ مورخ ۱۳۶۹/۷/۱۰ نیز اشاره کنیم که این رأی صرف صدور گواهی عدم پرداخت را در چک کافی می‌داند و برای استفاده از امتیاز مسئولیت تضامنی در چک دارنده نیازی به اعتراض عدم تأدیه ندارد. جهت مطالعه درباره رأی مزبور و انتقادات وارد بر آن ر. ک: دکتر ناصر کاتوزیان، «مسئولیت ظهرنویسان و ضامنان چک»، توجیه و نقد و رویه قضایی، نشر دادگستر، چاپ اول، ۱۳۷۷، ص ۵۷ به بعد.

^{۱۴}. البته در مورد بعضی از موارد خاص برات و به منظور تعیین سررسید برات، اعتراض نکول نیز شرط تحقق مسئولیت امضاکنندگان برات است که موضوع بحث ما نمی‌باشد.

۱. البته باید توجه داشت که طبق قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ با اصلاحات بعدی آن محال علیه چک، بانک است و قانون یاد شده در صورتی اعمال می‌شود که محال علیه بانک باشد اما در قانون تجارت محال علیه می‌تواند بانک یا غیر آن باشد. در عمل نیز محال علیه چک، بانک است و در موارد بسیار نادر پاره ای از موسسات اعتباری و صندوقهای قرض الحسنه، محال علیه چک می‌باشند.

البته در مورد صادر کننده چک، اگر دارنده چک ظرف مهلت ۱۵ روز (یا ۴۵ روز) از تاریخ صدور چک به بانک (محل علیه) مراجعه نکند در قسمت آخر ماده ۳۱۵ قانون تجارت پس از بیان مهلت های ۱۵ و ۴۵ روزه مقرر شده است: «... و اگر وجه چک به سببی که مربوط به محل علیه است از بین برود دعوی دارنده چک بر علیه صادر کننده نیز در محکمه مسموع نیست». در این مورد خاص که دارنده تنها علیه محل علیه (بانک) حق مراجعه دارد ناظر به حالتی است که صادر کننده محل چک را نزد محل علیه (بانک) تأمین کرده و عدم پرداخت وجه چک مرتبط با صادر کننده نباشد و به خود محل علیه منتسب باشد. مصداق اصلی این امر ورشکستگی بانک است که در عمل تا به حال واقعیت خارجی به خود نگرفته است.

در مورد مهلت طرح دعوا علیه صادر کننده چک یا سفته ذکر این موضوع ضروری است که طبق یک نظر ممکن است مرور زمان های پنج ساله یا ده ساله مقرر در قانون تجارت (مواد ۳۱۸ و ۳۱۹) در بعضی موارد، دعوای علیه صادر کننده چک یا سفته را با محدودیت زمانی مواجه سازد. توضیح آن که برخی با وجود نظریه شماره ۷۲۵۷ مورخ ۱۳۶۱/۱۱/۲۷ شورای نگهبان که مواد مربوط به مرور زمان در قانون آیین دادرسی مدنی را مخالف شرع اعلام نموده است عقیده دارند که مرور زمان های خاص قانون تجارت از شمول نظریه ی شورای نگهبان خارج است و در نتیجه این مرور زمان ها هم چنان معتبر است^{۱۶}. اما با وجود اینکه تردیدی در مفید و لازم بودن نهاد مرور زمان وجود ندارد به سختی می توان عدم شمول نظریه ی شورای نگهبان را بر مرور زمان مقرر در قانون تجارت بر مبنای خاص بودن قانون تجارت و یا عدم صراحت نظریه ی شورای نگهبان بر منسوخ دانستن مواد قانون تجارت و یا مبانی مشابه دیگر، مورد پذیرش قرار داد به ویژه آنکه مواد قانون تجارت خود در این زمینه به نوعی به مواد قانون آیین دادرسی مدنی در باب مرور زمان ارجاع داده است.^{۱۷}

ب - شرایط تحقق مسئولیت ظهرنویس چک و سفته

طرح دعوا علیه ظهرنویس سفته در صورتی مسموع است که علاوه بر اینکه دارنده سفته باید ظرف مهلت ده روز از تاریخ سفته اقدام به اعتراض عدم تأدیه (واخواست) نماید لازم است دعوای خود را ظرف یک سال از تاریخ واخواست طرح نماید. (مواد ۲۸۰ و ۲۸۶ و ۲۸۹ و ۳۹۰ قانون تجارت).

در مورد مهلت طرح دعوا (مهلت یکسال) تفاوتی میان ظهرنویسان چک و سفته وجود ندارد اما در مورد شرط اول تحقق مسئولیت ظهرنویس (واخواست ظرف ده روز از تاریخ سفته) باید توجه داشت که اولاً؛ این مهلت طبق ماده ۳۱۵ قانون تجارت ۱۵ روز و اگر چک از یک نقطه به نقطه دیگر ایران صادر شده باشد ظرف ۴۵ روز و در مورد چک های صادر شده از خارج که محل پرداخت آن ایران باشد ۴ ماه است ثانیاً؛ با توجه به رأی وحدت رویه هیأت عمومی دیوان عالی کشور به شماره ۵۳۶ مورخ ۱۳۶۹/۷/۱۰، با وجود صدور گواهی عدم پرداخت، دیگر نیازی به اعتراض عدم تأدیه وجود ندارد و دارنده چک باید ظرف ۱۵ روز (و یا حسب مورد ظرف ۴۵ روز) از تاریخ صدور چک، به محل علیه (بانک) مراجعه و تقاضای صدور گواهی نامه عدم پرداخت نماید.

^{۱۶}. ستوده تهرانی، حسن، (۱۳۸۷)، منبع قبلی، ص ۱۴۶؛ اسکینی، ربیعا، منبع قبلی، ص ۱۶۱؛ قائم مقام فراهانی، محمد حسین، بررسی مسائل کیفری و حقوقی چک، نشر میزان، چاپ اول، ص ۱۳۴.

^{۱۷}. برای دیدن نظر موافق ر. ک: کاویانی، کوروش، منبع قبلی، ص ۱۹۶؛ صقری، محمد، منبع قبلی، ص ۱۳۴.

ج - شرایط تحقق مسئولیت ضامنان چک و سفته

پیش از آن که به بیان شرایط طرح دعوا علیه ضامن پردازیم اشاره به این موضوع ضروری است که یکی از نویسندگان حقوقی معتقد است که نمی‌توان برای ضامن چک مسئولیت تضامنی قائل شد^{۱۸} و باید مسئولیت ضامن چک را با توجه به مقررات قانون مدنی تعیین کرد. اما سایر نویسندگان حقوقی همسو با رویه قضایی ما، با توجه به مواد قانون تجارت، مسئولیت ضامن چک را تضامنی می‌دانند.^{۱۹}

در مورد شرایط تحقق مسئولیت ضامن چک و سفته باید گفت که با توجه به قسمت آخر ماده ۲۴۹ قانون تجارت، این شرایط در مورد ضامن اصالت ندارد و وابسته به شخصی است که ضامن از وی ضمانت نموده است. چنانچه ضامن از ظهرنویس چک یا سفته ضمانت کرده باشد همانند خود ظهرنویس، استماع دعوا علیه ضامن مزبور منوط به این است که اولاً ظرف ده روز در مورد سفته و اخواست صادر و ظرف ۱۵ روز (یا حسب مورد ۴۵ روز یا ۴ ماه) از تاریخ سررسید چک، گواهی عدم پرداخت صادر شده باشد ثانیاً: ظرف یک سال از تاریخ اخواست (یا گواهی عدم پرداخت) دعوا علیه ضامن طرح دعوا شده باشد.

اما در صورتی که ضامن از صادرکننده ضمانت کرده باشد که فرض شایع ضمانت در چک و سفته می‌باشد طرح دعوا علیه ضامن همانند خود صادرکننده مقید به مهلت خاصی نیست. در گذشته میان دادگاه‌های حقوقی اختلاف نظر وجود داشت آیا مهلت یک سال طرح دعوا که در ماده ۲۸۶ قانون تجارت، مقرر شده است در مورد ضامن نیز باید رعایت شود یا خیر؟ رأی وحدت رویه شماره ۵۹۷ مورخ ۱۳۷۴/۲/۱۲ با اعلام اینکه مهلت طرح دعوا علیه ضامن بر خلاف ظهرنویس محدود به یک سال نیست و دارنده علیه ضامن صادر کننده در هر زمان می‌تواند احترام به طرح دعوا نماید به اختلاف نظر موجود پایان داد.

در مورد اینکه آیا انجام اخواست در مورد سفته و صدور گواهی عدم پرداخت در مورد چک، شرط تحقق مسئولیت ضامن صادرکننده چک یا سفته می‌باشد یا خیر^{۲۰} نیز باید گفت که با توجه به مقررات قانون تجارت که تجاری تلقی شدن سند تجاری و استفاده از امتیازات مسئولیت تضامنی را مستلزم اعتراض عدم تأدیه می‌داند باید قائل بدان شد که انجام چنین تکلیفی بر دارنده لازم است و دارنده تنها در صورت انجام اخواست (یا صدور گواهی عدم پرداخت در مورد چک) می‌تواند همزمان علیه صادرکننده چک یا سفته و ضامن آنها یا به ترتیب دلخواه دیگر طی دعوا نماید هر چند که با انجام این تکلیف، طرح دعوا وی علیه ضامن صادرکننده همانند خود صادرکننده مهلت زمانی خاصی ندارد.

^{۱۸} فخاری، امیرحسین، (۱۳۸۷)، «ضامن در چک»، اندیشه‌های حقوقی ۳؛ حقوق تجارت، انتشارات مجد، چاپ اول، ص ۷۷ به بعد.

^{۱۹} اسکینی، ربیعا، (۱۳۸۸)، «ماهیت و شرایط مسئولیت ضامن چک در حقوق ایران» فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۳۹، شماره ۲، ص ۷۳ به بعد؛ ستوده تهرانی، حسن، منبع قبلی، ص ۱۴۳.

^{۲۰} این سؤال به ویژه در مورد سفته مطرح می‌شود که آیا جهت طرح دعوا علیه ضامن صادرکننده سفته نیاز به انجام اخواست می‌باشد یا خیر؟

۳- استنباط ناصواب دادگاه تجدید نظر استان؛ تعمیم شرایط تحقق مسئولیت ظهرنویس چک به ضامن صادرکننده

با توجه به آنچه تا به حال در مورد مسئولیت تضامنی امضاکنندگان اسناد تجاری و شرایط تحقق مسئولیت ضامنان و ظهرنویسان در چک و سفته گفتیم و نیز با دقت نظر در متن رأی دادگاه بدوی و دادگاه تجدید نظر استان تهران، برداشت ناصواب دادگاه تجدید نظر استان آشکار می‌شود. زیرا از دقت در آرای مورد بحث تردیدی به جای نمی‌ماند که امضاکننده، پشت چک را به عنوان ضمانت از صادرکننده چک امضا نموده است و در نتیجه تحقق مسئولیت ضامن صادرکننده چک همانند خود صادرکننده چک تنها نیاز به گواهی عدم پرداخت دارد و طرح دعوی علیه آنها تابع مهلت خاصی نمی‌باشد. تنها در یک حالت خاص ممکن است دارنده حق طرح دعوا را علیه ضامن از دست بدهد و آن ناظر بر فرضی است که صادرکننده محل را به محال علیه رسانده باشد و چک از نظر پرداخت فاقد هرگونه مشکل باشد و دارنده ظرف مهلت ۱۵ روز به محال علیه (بانک) مراجعه نکند و در عین حال وجه چک به سببی که مربوط به محال علیه است همانند ورشکستگی از بین برود. در این مورد دارنده نه حق مراجعه به صادرکننده چک را دارد و نه حق مراجعه به ضامن صادرکننده که وضعیتی مشابه مضمون عه خود (صادرکننده) را دارد.^{۲۱}

پاره ای از آرای دادگاه های تجدید نظر نیز بر خلاف رأی مورد نقد، مراجعه به بانک و صدور گواهی عدم پرداخت ظرف مهلت ۱۵ روز را برای تحقق مسئولیت ضامن صادرکننده ضروری نمی‌دانند. از جمله این آرا می‌توان به رأی شعبه ۲۷ دادگاه تجدید نظر استان (دادنامه شماره ۹۶۶ مورخ ۱۳۸۲/۶/۶) اشاره نمود که طبق آن مهلت ۱۵ روز قانون تجارت برای مطالبه وجه چک شامل ظهرنویس است و ضامن (ضامن صادرکننده) را در بر نمی‌گیرد.^{۲۲} همینطور دادگاه تجدید نظر استان در دادنامه شماره ۹۸۴ مورخ ۱۳۸۵/۶/۲۷ استدلال تجدید نظر خواه را مبنی بر اینکه «تجدید نظر خواننده به عنوان ضامن ظهر چک را امضا نموده نه به عنوان ظهرنویس و با توجه به رأی وحدت رویه شماره ۵۹۷ در تاریخ ۱۳۷۴/۲/۱۲ هیأت عمومی دیوان عالی کشور، دعوی علیه ضامن، مقید به مهلت مقرر در ماده ۳۱۵ قانون تجارت نیست» مورد پذیرش قرار داده^{۲۳} و با نقض رأی دادگاه بدوی که قرار عدم استماع دعوا را بر مبنای عدم رعایت مهلت ۱۵ روز صادر نموده است پرونده را جهت رسیدگی ماهوی به دادگاه بدوی اعاده نموده است.^{۲۴}

نتیجه گیری

با توجه به آنچه گفته شد می‌توان نتیجه گرفت که:

۱- شرایط تحقق مسئولیت امضاکنندگان اسناد تجاری و به طور خاص ضامن (ضامن صادرکننده) و ظهرنویس یکسان نیست. اقامه دعوا علیه صادرکننده چک و نیز علیه صادرکننده سفته تابع شرط و مهلت خاصی نیست. ضامن در صورتی که از ظهرنویس سند تجاری ضمانت کرده باشد

^{۲۱}. اسکینی، ربیعا، «ماهیت و شرایط مسئولیت ضامن چک در حقوق ایران»، ص ۸۳.

^{۲۲}. زندی، محمدرضا، (۱۳۹۰)، رویه قضایی دادگاه‌های تجدید نظر استان تهران در امور مدنی، اسناد تجاری، انتشارات جنگل، چاپ اول، ص ۲۰.

^{۲۳}. همان ص ۹۷.

^{۲۴}. در مورد ضامن ظهرنویس، شعبه یک دادگاه تجدید نظر استان تهران در دادنامه شماره ۱۱۹۵ مورخ ۸۵/۸/۱۳ مقرر نموده است: «زیرا با فرض صحت امضای چک ها به عنوان ضامن ظهرنویس، با استناد به ماده ۳۱۵ قانون تجارت با گذشت بیش از پانزده روز از تاریخ عدم پرداخت در گواهی بانک محال علیه، طرح دعوی علیه نامبرده، وجه قانونی نداشته

...: همان، ص ۸۸.

از لحاظ شرایط و مهلت های طرح دعوا وضعیتی همانند خود ظهرونیس دارد اما در صورتی که ضامن، ضمانت صادر کننده را بر عهده گرفته باشد مسئولیت ضامن مشابه مسئولیت مضمون عنه (صادر کننده) خواهد بود.

۲- ضامن در صورتی که از ظهرونیس چک ضمانت کرده باشد در صورتی مسئولیت پرداخت دارد که هم ظرف مهلت قانونی ۱۵ روزه (و در موارد خاص ۴۵ روز یا ۴ ماه) به محال علیه (بانک) مراجعه نموده و گواهی نامه عدم پرداخت صادر شده باشد و هم از تاریخ صدور گواهی نامه عدم پرداخت ظرف مهلت یک سال طرح دعوا کرده باشد اما در مورد ضامن صادر کننده همانند خود صادر کننده، طرح دعوا مهلت خاصی ندارد و صرف صدور گواهی نامه عدم پرداخت به دارنده چک اجازه می دهد که علیه صادر کننده و ضامن صادر کننده چک طرح دعوا نماید بی آنکه صدور گواهی نامه پرداخت و طرح دعوا تابع مهلت خاصی باشد.

۳- مقررات قانون تجارت در خصوص اسناد تجاری و مسئولیت استفاده کنندگان آن در بسیاری از موارد نارسا و دارای ابهام است. دلیل این ادعا، آرای بسیار متفاوت و بعضاً متناقضی است که در مورد موضوعات مختلف مرتبط با اسناد تجاری در مراجع قضایی، صادر می شود. به همین دلیل لازم است با بازبینی دقیق مقررات قانون تجارت، قواعد جامع و روشنی در مورد اسناد تجاری وضع و به ویژه شرایط تحقق مسئولیت امضاکنندگان اسناد تجاری به طور روشنی پیش بینی گردد.

منابع فارسی

۱. اخلاقی، بهروز، (سال تحصیلی ۶۷-۱۳۶۶)، **تقریرات درس حقوق تجارت ۳؛ اسناد تجاری**، دوره لیسانس دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
۲. اسکینی، ربیعا، (۱۳۷۴). **حقوق تجارت؛ برات سفته قبض انبار اسناد در وجه حامل و چک**، انتشارات سمت، چاپ دوم.
۳. ----، (۱۳۸۸). «ماهیت و شرایط مسئولیت ضامن چک در حقوق ایران»، فصلنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۳۹، شماره ۲.
۴. خزاعی، حسین، (۱۳۸۵). **حقوق تجارت**، جلد سوم؛ **اسناد تجاری**، نشر قانون، چاپ اول.
۵. زندی، محمدرضا، (۱۳۹۰). **رویه قضایی دادگاه های تجدید نظر استان تهران در امور مدنی؛ اسناد تجاری**، انتشارات جنگل، چاپ اول.
۶. ستوده تهرانی، حسن، (۱۳۷۴). **حقوق تجارت**، جلد سوم، نشر دادگستر، چاپ اول.
۷. سجادی، سید علی، (۱۳۸۱). «**تضامن در اسناد تجاری**»، مجله مجتمع آموزش عالی قم، سال چهارم، شماره ۱۴.
۸. صقری، محمد، (۱۳۸۷). **حقوق بازرگانی اسناد**، نشر شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجم.
۹. فخاری، امیرحسین، (۱۳۸۷). «**ضامن در چک**»، اندیشه های حقوقی ۳؛ حقوق تجارت، انتشارات مجد، چاپ اول.
۱۰. قائم مقام فراهانی، محمد حسین، (۱۳۸۷). **بررسی مسائل کیفری و حقوقی چک**، نشر میزان، چاپ اول.

۱۱. کاتبی، حسین قلی، (۱۳۷۸). **حقوق تجارت**، انتشارات گنج دانش، چاپ دوازدهم.
۱۲. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۷۹). **حقوق مدنی؛ نظریه عمومی تعهدات**، نشر دادگستر، چاپ اول.
۱۳. ———، (۱۳۷۷). «مسئولیت ظهرونیسان و ضامنان چک»، توجیه و نقد رویه قضایی، نشر دادگستر، چاپ اول.
۱۴. کاویانی، کوروش، (۱۳۸۹). **حقوق اسناد تجارتي**، نشر میزان، چاپ سوم.
۱۵. نیک فرجام، کمال، (۱۳۹۰). «مطالعه تطبیقی نمایندگی در امضای اسناد تجاری (برات، سفته و چک)»، فصلنامه دیدگاه های حقوقی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، سال هجدهم، شماره ۱۲.

لاتین

- Furmston, Michael and Chauhasson, (2010), **commercial and consumer law**, Longman, England, first published. 1
- Gavalda, Christian, (1978), **droit commercial; chequest et effets de commerce**, hemis, Paris . 2
- Repert, Georges, (1982), **droit commercial**, 9e Éd, L. G. D. J, paris. 3
- Richardson, dudly, (1980), **A guide to negotiable instruments**, 6e Éd, butter worth, London . 4
- Roblot, RenÉ, (1975), **les effets de commerce**, edition sirey, Paris . 5

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی